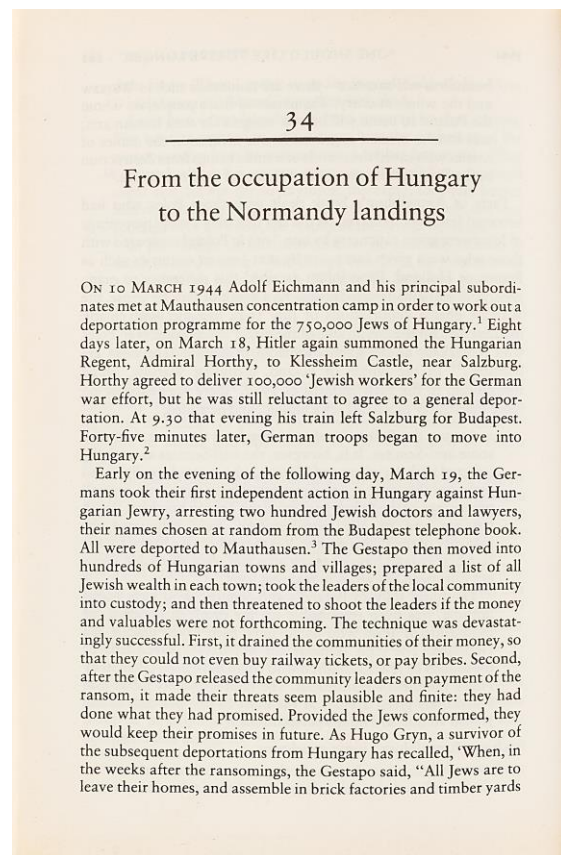
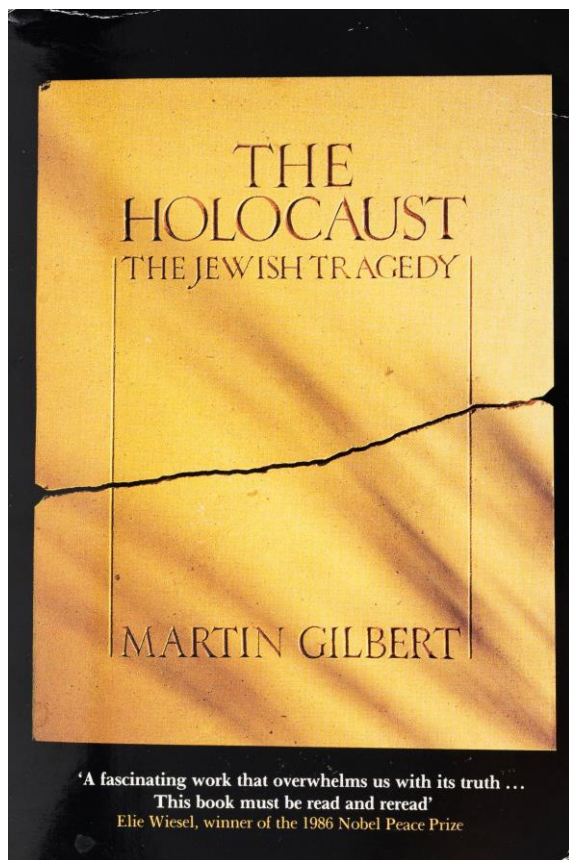

A Holokauszt – A zsidók tragédiája (részlet): Magyarország megszállásától a normandiai partraszállásig

GILBERT, MARTIN¹

The Holocaust: The Jewish Tragedy, Chapter 34: 'From the occupation of Hungary to the Normandy landings'. A Hungarian translation²

*

¹ Sir Martin Gilbert (1936–2015) a 20. századi angol történetírás legendás alakja, Winston Churchill hivatalos életrajzírója, a két világháború és a Holokauszt szakértője. Történelmi munkásságáért, valamint politikai és diplomáciai tanácsadóként tett szolgálatainak elismeréseként 1995-ben lovaggá ütötték. 88 könyvet írt, eddig 24 nyelvre fordították le. Magyarul két könyve jelent meg: Martin Gilbert: *Zsidó történelmi atlasz* (Budapest: Gondolat, 1991), illetve: *Izrael története*, (Budapest: Pannonica Kiadó, 2001). *Righteous* című könyvének (Martin Gilbert: *Righteous*. Henry Holt and Co., Doubleday, 2002) Magyarországról szóló fejezete „Igazak Magyarországon” címmel olvasható a *Szombat zsidó politikai és kulturális magazin* 2019. márciusi (XXXI/3. pp. 22–29.) és 2019. áprilisi (XXXI/4. pp. 29–34.) számában, Mislai Attila fordításában. Sir Martin a „személyes történelem” fontosságát hirdette, interjúzásban, helyszínek felkeresésében, dokumentumok gyűjtésében fáradhatatlan volt. Rajongott a térképekért, módszeres kutatásuk egyik úttörőjeként számtalan atlaszt állított össze. Kutatómunkája során többször járt Magyarországon. Martin Gilbertről bővebben hivatalos internetes oldalán: www.martingilbert.com. (A Fordító)

² GILBERT, MARTIN: *The Holocaust: The Jewish Tragedy* (London: HarperCollins, 1987) című könyvének „From the occupation of Hungary to the Normandy landings” c. 34. fejezetét (662–684. oldal) fordította: MISLAI ATTILA.

1944. március 10-én Adolf Eichmann és magas rangú beosztottjai a mauthauseni koncentrációs táborban találkoztak, hogy kidolgozzák a Magyarországon élő 750 ezer zsidó deportálásának részleteit.³ Pár nappal később, március 18-án, Hitler ismét magához rendelte Horthy Miklós kormányzót a Salzburg melletti klessheimi kastélyba. Horthy beleegyezett, hogy 100 ezer „zsidó munkást” bocsát a német háborús erőfeszítések szolgálatára, de a teljes körű deportálás gondolatától továbbra is idegenkedett. A tanácskozást követően vonatra szállt és este fél 10-kor elhagyta a várost. 45 perccel később a német csapatok megkezdték Magyarország megszállását.⁴

Másnap, 1944. március 19-én kora este került sor a zsidók ellen indított első, független német akcióra az ország területén, amikor 200 orvost és ügyvédet tartóztattak le, találomra választva ki nevüket a budapesti telefonkönyvből. Valamennyit Mauthausenbe deportáltak.⁵ A Gestapo falvak és városok százait járta végig módszeresen, listát készített a zsidóság vagyonáról, letartóztatta helyi vezetőit, és azzal fenyegetőzött, hogy haladéktalanul kivégzi őket, amennyiben a közösség tagjai nem szolgáltatják be pénzüket és értéktárgyaikat. A taktika végzetesen eredményes volt: megfosztotta az érintetteket anyagi erőforrásaiktól, így semmiféle engedményt sem szerezhettek maguknak, még egy vonatjegyhez sem juthattak hozzá. Ráadásul, amikor a váltságdíj fejében a Gestapo végül szabadon engedte az előljárókat, mindenki számára világossá vált, hogy nem pusztán ijesztgetésről, vagy üres szavakról van szó: minden pontosan úgy történt, ahogy előre beharangozták. Érdekes lesz tehát együttműködni a hatóságokkal, s ez esetben számíthatnak rá, hogy az ígéreteket beváltják. Hugó Grün, a deportálások egyik túlélője, így emlékezett: „Amikor két héttel a vezetők kiváltása után a Gestapo elrendelte, hogy „minden zsidó hagyja el otthonát, gyülekezzék a téglagyár és a fatelep udvarán, ahol *semmiféle sérelem nem fogja érni*”, az előzmények után egész hihetően hangzott. Ezután elég volt annyit mondani: „És most vonatra szállnak, hogy segítsenek az aratásban.”⁶

A német utasításokat mindig fenyegetés kísérte, amit engedelmesség esetén visszavontak. Így például március 21-én elhangzott a németek első követelése a fővárosban: a zsidó közösség szolgáltatson be 300 matracot, 600 takarót és 30 nyomdagépet propagandaanyag készítése céljából. A közösség vezetői időt kértek. Az egyik német tiszt erre előrántotta pisztolyát és közölte: másfél órát kapnak, egy perccel sem többet. Ha addig nem teremtenek elő mindent, a vezetőket agyonlövök. Ahogy egy történész megfogalmazta: „A zsidóknak meg kellett tanulniuk, hogy lehetetlen nem létezni.”⁷ 9 nappal a megszállás kezdete után a magyarországi zsidóság egyik vezetője, Freudiger Fülöp, miután sikerült elérnie, hogy a Gestapo szabadon engedje testvérét, így írt a nagyváradi ortodox közösség vezetőjének: „Nem hiszem, hogy ránk is az a sors vár, amit lengyel testvéreinknek kellett elszenvedniük. Igaz, át kell adnunk a vagyonunkat és sokféle nélkülözés és megpróbáltatás vár, de az életünk nincs veszélyben.”⁸

A hónap végén, a megtévesztés jegyében, a Zsidó Tanács delegációja előtt maga Eichmann is így nyilatkozott: „A háború után a zsidók visszakapják szabadságukat, és azt tehetnek, amit akarnak.” Majd hozzátette: „Minden, ami a zsidókérdéssel kapcsolatban történik, a háborús időkre vonatkozik”. A háború után „a németeket ugyanaz a nagylelkűség, béketűrés és szívéllyesség jellemzi majd, mint a múltban.” Eichmann hozzátette, neki „az erőszak nem kenyere”, s „reméli, a dolgok anélkül is jó irányba fordulnak.” Erő alkalmazására és vérontásra „csak akkor kerül sor, ha ellenállással találkozunk”, mint például Kárpátalján és Jugoszláviában, ahol zsidó katonák álltak át a partizánokhoz. „Velük könnyörtelenül el fogok bánni, ahogy Görögországban is tettem, hiszen háború van.”

³ Dieter Wisliceny SS-százados vallomása a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, 1947. október 7-én. Iratszám: NG-2867. Lásd még: BRAHAM 1981. 2. 396.

⁴ BRAHAM 1981. 2. 597.

⁵ Otto Winkelmann SS-vezérőrnagy vallomása a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, 1947. június 3-án. Iratszám: NO-4139.

⁶ Hugo Grün beszámolója a szerzővel folytatott londoni beszélgetésük során.

⁷ BRAHAM 1981. 2. 484–485.

⁸ Freudiger Fülöp levele Alexander Leitnerhez 1944. március 28-án. BRAHAM 1981. 2. 436.

Ugyanakkor megígérte, hogy ugyanilyen eréllyel lép fel minden magyar állampolgárral szemben, aki a sárga csillag viselése miatt egyetlen zsidót is bántalmazni merészel. Biztosította a közösség vezetőit, hogy ezt „nem tűri el”, és kérte, hogy minden támadást jelentsenek, hogy méltóképpen „bánhasson az agresszorokkal”.⁹

Míg a magyar zsidóság csak ismerkedett a náci által nekik rendelt sorssal, a kevesek, akiknek 4 és fél év után sikerült életben maradni a megszállt Lengyelországban, próbáltak ellenállni, s a végsőkig kitartani.

A fehéroroszországi Koldichevo¹⁰ (Колдычава, Belarusz) mellett létesített tábor túlélőinek egy része 1944. március 22-én éjjel, Shlomo Kushnir (más források szerint Kushner) vezetésével fellázadt. 10 órát megöltek, és legalább száz fogoly kitört a táborból. A csoport egy része eljutott a környező erdőkben rejtőzködő partizánokhoz, de 25 embert, magát Kushnirt is, elfogták. Kushnir nem várta meg a vallatást, öngyilkos lett.¹¹ Másnap, a lengyel Bialystok közelében, a zsidó Andrei Tymbal őrmester vezette szovjet partizán alakulat, számos zsidó katonával a soraiban, megtámadott és megsemmisített egy keleti frontra tartó, páncélozott autóból álló német katonai szerelvényt.¹²

Az ellenállás fokozódását Kelet-Európában a civil lakosság ellen indított megtorló intézkedések erősödése követte. Március 24-én elhurcoltak és a Róma melletti Ardeatine-barlangokban lemészároltak 335 civilt: 253 katolikust és 70 zsidót.¹³ Az antik Róma katakombáinak szomszédságában található barlang ma nemzeti emlékhelyként szolgál. A francia Limoges városában, ellenálló tevékenység miatt március 26-án kivégeztek három zsidót, egyikük a New York-i születésű, 65 éves Viktor Rubinstein volt.¹⁴ Másnap a Dordogne régióban a németek megölték a Łódź-i születésű ellenállót, a 18 esztendőes Abraham Gelemant.¹⁵ Belgiumban elkapták az ellenállás három tagját (fedőnevük „Dolly”, „Sabor” és „Nic”), akiket koncentrációs táborba zártak. Valódi nevük Jacques Gunzig, Isi Springer és Nic Spitz volt.¹⁶

A Vörös Hadsereg fokozatosan nyugat felé nyomult és pár száz kilométerre megközelítette Rigát, Kovnót (Kaunas) és Vlnát (Vilniust). A gettók és munkatáborok maradék népessége elleni német akciók fokozódtak. Március 27-én Kovno mellett, a zezmariai tábor minden gyerekklóját elhurcolták. „A mi Hannácskánk is velük ment, 11 évesen” – emlékszik vissza az akkor 17 éves Lea Swirsky. „Anyánk elrejtette, nem árulta el, hol van. Egy hatalmas kutyát uszítottak rá, ami marcangolni kezdte. Elvesztette az eszméletét. Mire magához tért, Hannácska nem volt sehol.”¹⁷ Március 27-én a Kovnóban életben maradt 13 év alatti gyerekeket az SS teherautókra rakta és elvitte. Senki sem maradt életben közülük. 37 zsidó származású rendőr, köztük a zsidó rendfenntartás parancsnoka és két helyettese, megtagadta, hogy részt vegyen a raziában. A helyszínen kivégezték őket.¹⁸

A kovnoi „gyermek-akció” végrehajtása két napig tartott. Több ezer gyereket tereltek össze, pakoltak teherautóra és mészároltak le. Néhányan éltek csak túl, köztük az 5 esztendőes Zahar Kaplanas. A fiúcskát egy litván férfi mentette meg, zsákba rejtve csempészte ki a gettóból. Szüleit később meggyilkolták. Zahar megélte a háború végét.¹⁹

⁹ BRAHAM 1981. 2. 485.

¹⁰ A tulajdonneveket, MARTIN GILBERT eredeti művét követve, több helyen meghagytuk angol helyesírással. (A Szerk.)

¹¹ SHALOM CHOLAWSKI doktori disszertációjához gyűjtött anyag. (Jeruzsálemi Zsidó Egyetem, 1977. december).

¹² AINSZTEIN 1974. 386–387.

¹³ KATZ 1967.

¹⁴ KLARSFELD 1983. 650.

¹⁵ A jeruzsálemi Yad Vashem fényképgyűjteménye; KLARSFELD 1983. 645. (Gelchman név alatt)

¹⁶ A brüsszeli „Musée Juif de Belgique” [Belga Zsidó Múzeum] „Solidarité Juive archives” c. levéltára közlése nyomán.

¹⁷ Lea Swirsky (született Swiecianyban, 1926. április 26-án) vallomása, Yad Vashem Archivum

¹⁸ Dr. Zalman Grinberg köszöntő beszéde a Felszabadulás ünnepe alkalmából, 1945. május 27-én; Foreign Office papers (The National Archives TNA, London) 371/55705.

¹⁹ Eitan Finkelstein közlése. Zahar Kaplanas később egyike volt annak a 10 000 szovjet zsidónak, akit megfosztottak az izraeli emigráció lehetőségétől.

Akadnak szülők, akik a hajsza nyomása alatt kétségbeesésükben megmérgezték a gyerekeket és magukkal is végeztek. Dr. Aharon Peretz, a március 27-ikei események szemtanúja így emlékezett:

Borzasztó jeleneteket láttam. A kórház közelében voltunk. Autók érkeztek, megálltak a gyerekeiket kísérő anyák, vagy a magukra hagyott gyerekek csoportjai mellett. Nyomukban két német katona haladt, puskával a kézben, ahogy a bűnözőket kísérik. A gyerekeket a kocsikra lökték. Az anyák sikoltottak. Egyikük, akitől három gyerekét ragadták el, odament a kocsik végéhez és rákiáltott az örrre: „Add vissza a gyerekeimet!”, mire az megkérdezte: „Hány gyereked van?”, majd azt mondta: „Egyet megtarthatok.” Az asszony felmászott a platóra, a három gyerek pedig csak nézte őt, kinyújtott kézzel. Természetesen mindegyik menni szeretett volna, ő pedig nem tudott választani közülük. Leugrott a kocsiról és egyedül távozott. Akkor egy másik anya kapaszkodott az autóba, sehogy se akarta elengedni. Amíg egy rászabadított kutya bele nem mart és harapni nem kezdte. Az ablakból figyeltem, ahogy egy kisfiú és egy lány édesanyja, odament és addig könyörgött, hogy legalább az egyiknek kegyelmezzenek meg, amíg a német a vállainál megragadta és a lába elé hajította a lányát.

„Az ilyen jelenetek”, teszi hozzá Dr. Peretz, „mindennaposak voltak.”²⁰

A földi gettóban hasonló „gyerek-akció” nézett végig egy 15 éves fiú. A lakók között volt Ráchel és kisfia, Hershl, aki születésénél fogva súlyos fogyatékos állapotban szenvedett és egy apró kézikocsin fuvarozták mindenhol. Egyszerre elhangzott a parancs: „Mindenki kifelé!” A történetről Ben Edelbaum, egy fiatal fiú így számol be:

A 11-es lakás csendjét sikoltás verte fel. Hershl zokogott és kiabált: „Anya, ne, anya, ne, ne!”, aztán egy puffanást hallottunk, és Hershl elhallgatott örökre. Berohantunk, ott találtuk Ráchelt Hershl fölött, ólomcsővel a kezében. A fiú az ágyán feküdt, vértócsa közepén. Koponyája szétnyílt. Mielőtt felocsúdhattunk volna, Ráchel az ablakhoz rohant és kivetette magát. Azt kiáltotta: „Nem kapjátok meg a fiamat!” A járdára zuhant és szörnyethalt. „Isten bocsássa meg, amit tett”, mondta egy asszony. „Ugyan mit? Ha nem ez volt Isten akarata, mégis, hogy eshetett meg?”, felelt erre egy másik.²¹

Április 5-én 835 zsidót indítottak útnak Észak-Olaszországból Birkenau felé. 559 ember az érkezés után azonnal gázkamrába került. A foglyok között voltak olyan zsidók – Európa minden tájáról, Észak-Afrikából, askenázi és szefárd zsidók egyaránt – akik menedéket keresve, negyedik éve éltek az országban. Néhányan olyan nagy múltú szefárd családból jöttek, mint a Szarajevóból menekülő Alkalai család, akiknek elődeit még 1492-ben száműzték Spanyolországból. A 71 éves Sara Klein Isztambulban, a 76 éves Genia Levi Moszkvában, az 5 éves Rosetta Scaramella Velencében, a 3 esztendőes Roberto Zarfatti Rómában született.²²

A transzport másnapján, április 6-án, a francia Ain megyei Izieu egyik árvaházában 43 gyereket és 10 gondozónőt tartóztattak le. Az útjuk Lyonon és Drancyn keresztül Birkenaubá vezetett. Sorsukra emlékmű figyelmeztet a falucska postahivatalával szemben.²³

²⁰ Dr. Aharon Peretz vallomása. Eichmann-per, 28. tárgyalási nap, 1961. május 4.

²¹ EDELBAUM 1980. 172–173.

²² Transzport-lista, 1944. április 5., Archivio Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milánó

²³ SZAJKOWSKI 1966. 150.

Az elhurcoltak között volt az akkor 11 éves Liliane Berenstein, aki indulás előtt levelet írt Istenhez. Így szólt:

*Isten? Milyen jóságos vagy, milyen kegyelmes, ha valaki számlálni kezdené jóságod és kegyelmességed cselekedeteit, bizony nem érne a végére sohasem. Isten? Te uralkodsz. Te vagy az igazság, a jók jutalmazója, és te gondoskodsz a gonoszok büntetéséről. Isten? Köszönöm neked, hogy ilyen gyönyörű életem volt, hogy kényeztettek és olyan csodás dolgokat ismerhettem meg, amiről mások álmodni sem mernek. Isten? Mindezek után egyetlen kérésem maradt: ADD VISSZA AZ ÉN SZEGÉNY SZÜLEIMET, VIGYÁZZ RÁJUK (jobban, mint ahogy engem oltalmazol), HOGY LÁTHASSAM ŐKET OLYAN HAMAR, AHOGY CSAK LEHETSÉGES. VEZESD ŐKET VISSZA HOZZÁM. Jaj, olyan jó anyukám és olyan jó apukám volt! Annyira hiszek benned, hogy előre is hálásan köszönöm.*²⁴

Az otthon vezetőjét, Miron Zlatint két gyerekkel Tallinba szállították és agyonlőtték.²⁵ Ugyanezen a napon, Varsó „árja körzetében”, egy rajtaütés során 3000 németet mozgósítottak, akik hajnal 4-től este 9-ig vadásztak a rejtkehelyeken meghúzódó zsidókra. Az akció nem volt eredménytelen: 70 „nem-árja” férfit és 31 „nem-árja” nőt ejtettek foglyul. 5 nap múlva valamennyit meggyilkolták.²⁶

Aki tehetette, igyekezett megváltani magának a biztonságot. A nem ritkán kisebb vagyonért szerzett dél-amerikai útlevelek mentességében bízó lengyel zsidókat a franciaországi Vittel melletti táborban őrizték. Az Európából való menekülésükről dönteni hivatott tárgyalások lassan haladtak előre. Mindazonáltal, precedens erre is akadt: február 4-én 365 spanyol védelem alatt álló, Szaloniki városából elhurcolt zsidót engedtek szabadon Bergen-Belsenből. A semleges Spanyolország fogadta be őket.²⁷ A vitteli zsidók egy részére is rámosolygott a szerencse, de korántsem mindenkire. Április 8-án, a zsidó húsvét első éjszakáján, Birkenauban a Sonderkommando egyik tagja feljegyezte: „a vitteli transzport megérkezett”. Köztük „kiváló zsidó előkelőségek”, mint a legtekintélyesebb lengyel tudósok egyike, a háború előtti években a Bayonne-i rabbi tisztét betöltő Moshe Friedman. „Ott vetkőzött ő is a többiekkel”, írta a szemtanú. Amikor az öltözőből a gázkamrához terelték őket „befutott egy SS-hadnagy”. A rabbi megragadta a kabátja hajtókáját és németül így szólt:

Közönséges, barbár gyilkosok vagytok, azt képzelitek, hogy elpusztíthatjátok a népünket? A zsidóság örökre fennmarad, nem lehet eltüntetni a föld színéről. Hitvány mészárosok, drágán meglakoltok mindezért, minden ártatlanul kioltott zsidó életért tíz étellel fogtok fizetni, lezuhantok a hatalom magasából és nem lesztek önálló nemzet többé a földön. Az elszámolás napja közeleg, a kiontott vér megtorlásért kiált. Mert ez a vér nem nyugszik mindaddig, míg a pusztulás emésztő lángjai föl nem zabálnak benneteket, eltörölve a mocskos emléketeket is.”

A szemtanú hozzátette: a rabbi „hangja sugárzó volt és zengett, mint az oroszlánüvöltés”. Föltette a kalapját és így kiáltott: „Halld, ó Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk”, és mindenki ajkáról felzengett körülötte az ima, amihez a zsidók fordulnak szükségükben: „Halld, ó, Izrael!” A Sonderkommando legénysége, ezek a kiégett, üresre perzselt fiatal emberek, akik a szenvedés hangjának minden árnyalatát hallották már, s akiket a futószalagon érkező halál napi látványa teljesen immunissá tett, még ők sem szabadulhattak a „mélységes, törhetetlen hit” megvallásának szédítő hatása alól. „Fenséges, felülmúlhatatlan, semmivel össze nem hasonlítható pillanat volt, ami a zsidóság spirituális nagyságáról tanúskodott.”²⁸

²⁴ KLARSFELD 1983. 534.

²⁵ BOWER 1984. 93.

²⁶ BARTOSZEWSKI 1968. 305.

²⁷ A Casablancához közeli Fedallah táborát 1944. június 24-én, Port Saidot november 13-án, Palesztinát november 27-én érték el.

²⁸ Ismeretlen szerző feljegyzései. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 117–118.

A remény szellemét nem űzhette el sem a nyomorúságos halál, sem a félelem bénító ereje. Április 11-én, a 14 éves Anne Frank, aki családjával a háború kitörése előtt menekült Németországból Hollandiába, hogy ott egy rejtékhelyen húzza meg magát, április 11-én ezt írja naplójába:

Vajon ki róttá ránk ezt a nagy megpróbáltatást? Ki tett bennünket, zsidókat kiválasztott néppé? Ki túrte eddig is, hogy annyit szenvedjünk? Isten akarata volt mindez, s Isten ment majd meg bennünket. A zsidók már rengeteg szenvedést túléltek, s még eljön az idő, amikor majd átkozottakból példamutatókká válnak. Lehet, hogy éppen a mi hitünk lesz az, amely a világot és népeit jó útra téríti. Ezért, igen, ezért kell nekünk szenvednünk. Mi nem lehetünk csak hollandok, angolok vagy bármely más nemzet polgárai, hanem emellett mindig zsidók is vagyunk és azok is akarunk maradni.²⁹

Mindazonáltal, a szó legszorosabb értelmében a pokol bugyraiba vetett zsidók keményen küzdöttek identitásuk és emberi méltóságuk megőrzéséért. Szloma Gol a hírhedt „Blobele-kommandó” 70 tagjának egyike volt, aki 10 gyanús orosz hadifogollyal együtt dolgozott a ponaryi mészárlás helyszínén, Vilnius szomszédságában. Ők ásták ki és égették el az 1941 és 1943 között meggyilkolt több tízezer áldozat földi maradványait. Éjszakára a munkásokat egy gödör fenekén hagyták, aminek egyetlen kijáratát, egy létrát, gondosan felhúzták. Reggelente, munkába indulás előtt, derekuknál és bokájuknál összeláncolták őket. A 80 fogolyra 50 SS-katona, valamint 30 német és litván őr felügyelt. Az őrköt törrel, pisztollyal és automata fegyverekkel látták el: minden láncra vert munkásra egy fegyveres esett. 2 és fél évvel később Szloma Gol így emlékezett az 1943. szeptember és 1944. április közötti időszakra:

68 ezer holttestet ástunk ki. Pontosan tudom, mert a németek a legénység két tagjának szigorú parancsba adták, hogy számoljanak. Ez volt az egyetlen dolguk. A testeket egymásra hánytuk, zsidókét, lengyel papokét, orosz hadifoglyokét, vegyesen. Kíastam a bátyámat is. Nála volt az igazolványa. Legalább két éve feküdt a föld alatt, mert a vilniusi gettóból elhurcolt 10 ezer zsidó egyike volt, akiket 1941 szeptemberében lőttek agyon.

A foglyok láncban dolgoztak. Aki kilépett a sorból, azt kockáztatta, hogy felkötik. Munka közben ütlegelték, szuronnyal döfködték őket. „Egyszer akkorát kaptam, hogy tehetetlenül zuhantam a holttestek közé.”, idézte fel Szloma Gol, „Nem tudtam felkelni, a többiek rángattak fel a halomról. Beteget jelentettem.” Aki valamiért súlyos állapotba került, két napot tölthetett a gödör fenekén, felmentve a munkavégzés alól. Ha a harmadik napon sem tudott csatlakozni a csoporthoz, agyonlőtték. Szloma Gol folytatta a munkát. A munkálatok során 11 zsidót lőttek le. Nem szólt ez másról, mint gyilkosaik szadisztikus örömeiről, és az életben maradtak megfélemlítéséről. De a gödör mélyén lassan egy kétségbeesett terv kezdett körvonalazódni: megpróbálnak észrevétlen alagutat ásni a kerítés alatt, a szabadságot ígérő ponaryi erdők felé. Javában tartottak a titkos munkálatok, amikor egy cseh SS-katona figyelmeztette őket, hogy nem maradnak sokáig életben. „Hamarosan végeznek veletek”, mondta, „és kinyírnak engem is, mind a halom tetején végezzük. Meneküljön, aki tud, csak ne akkor, amikor én vagyok szolgálatban.”³⁰

²⁹ Anne Frank naplója (A hátsó traktus). Fordította: F. SOLTI ERZSÉBET. Budapest: Európa Kiadó, 1958.

³⁰ Szloma Gol vallomása Nürnbergben, 1946. augusztus 9-én, a Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt. D-964. számú dokumentum.

Isaac Dogim, az 59 túlélő fogoly egyike vezette a szökési előkészületeket. Egyik nap, ahogy a testeket egymásra halmozva építette a máglyát, rábukkant felesége, három leánytestvére és három unokahúga tetemére. Nagyobb részt elbomlottak már, de felismerte a medált, amit feleségének vett az esküvőjük alkalmából. A szökés másik vezetője Yudi Farmer, építőmérnök lett.³¹ Április 15-én, a gödör rabjai elindultak a szabadság felé. 40 fogoly kijutott az alagúton, amikor lépteik nyomán az ágak roppanása riasztotta az őrt, aki tüzet nyitott a menekülőkre. Az üldözés során 25 embert lőttek le, 15-nek sikerült elérni az erdőt. Nagy részük később a rudniki erdőszélig meghúzó partizánokhoz csatlakozott. A szökés után 5 nappal a táborban rekedt 29 rabot kivégezték.³²

1944 tavaszán pusztulás és szabadulás karöltve járt. A Lubartówban rejtékhelyet talált néhány zsidó között volt a 21. születésnapját egy hét múlva ünneplő Raya Weberman is. Apjával és nagybátyjával sikerült elmenekülniük a városi gettóban 1942 őszén végrehajtott „végső felszámolás” elől. Kezdetben Adam Burtin, egy lengyel gazda konyhapadlója alatti lyukban húzták meg magukat, de amikor a németek razziai elérték a környéket, Butrin átköltöztette a három embert egy frissen ásott üregbe, az istálló aljának deszkái alá. Az egyik elhúzó akció alkalmával három hétig lapultak a mezőn, rejtőzködtek az erdőben, poshadt vízen tartva életben magukat. „Zöldes volt és keserű, hemzsegték benne a bogarak”, meséli Raya. Sikerült észrevétlenül visszajutniuk az istálló alá, és mindannyian túléltek a háborút. „Két évig nem váltottunk ruhát. Újságpapír darabkát olvastam, legalább egy tucatszor mindet, egymás után. Ahogy a felszabadítók elérték a várost, Butrin lelkesen szaladt hozzánk a jó hírral. Aztán később visszatért és keserűen jelentette: »Az oroszok se szenvedhetik a zsidókat.«”³³

Magyarország területén a németek minden zsidót otthona elhagyására kényszerítettek, körülfalozott gettóba kellett költözniük. Ez vidéken általában elhagyott, lepusztult gyárépületeket, fatelepeket jelentett. A deportálás első transzportjait április 29-én indították Kistarcsáról Birkenau felé. A szállítmányt 16 és 50 közötti „munkaképes” zsidókból állították össze.³⁴ A magyar zsidóság vezetői úgy tudták, hogy a Kistarcsáról deportáltak a Rajna menti Waldsee-nél felállított munkatáborba kerülnek. De amikor egyikük, Rudolf Kastner, megkérdezte Hermann Krumeit alezredest, Eichmann helyettesét, hogy miért nem érkezik egyetlen képeslap, vagy levél sem a táborból, a válasz zavaros és gyanút ébresztő volt:

Krumei: Nem írtak volna?

Kastner: Honnan kellene írniuk?

Krumei: Waldsee-ből.

Kastner: Az pontosan hol van?

Krumei: Erről nem mondhatok többet. Nincs messze innen. Valahol Nyugat- Magyarországon. És csak szakmunkásokat vitettünk el.

Kastner: Szakmunkásokat? De hiszen valamennyien a polgársághoz tartoztak!

*Krumei: Hát... szakmát tanulnak majd a Birodalomban.*³⁵

Április 30-án azután elindult a 2000 „munkaképes” zsidót tartalmazó második szállítmány Topolyáról Birkenaubába.³⁶

³¹ AINSZTEIN, 1974. 706–707.

³² ARAD 1983. 445.

³³ Raya Barnea (Weberman) az izraeli Haderában 1982. január 10-én tett írásos vallomása.

³⁴ BRAHAM 1981. 2. 598.

³⁵ Rudolf Kastner (Rezo Kasztner) beszámolója az Eichmann-tárgyalás 62. ülésén. 1961. június 1. (document 900.)

³⁶ BRAHAM 1981. 2. 599.

Hogy a hátramaradottakat a biztonság hamis illúziójába ringassák, az SS megszervezte, hogy a transzportok néhány tagja levelezőlapot küldjön az otthoniaknak. A 18 éves Moshe Sandberg apja egyike volt a kiválasztottaknak, aki írhatott a családjának Kecskemétre. A fiú így emlékezett:

Tartalmuk rövid volt és egysíkú. Valamennyi ugyanarról szólt: jól vannak, dolgoznak, nem szenvednek szükségset semmiben. A képeslapok a rejtélyes Waldsee-ből érkeztek.

El sem lehet mondani, milyen hatást váltottak ki a képeslapok a zsidók körében. Mindenhonnan kiabálás hallatszott: „Nézzétek! Élnék és dolgoznak, a háborúnak mindjárt vége, nem esik semmi bántódásuk. Keletről jönnek az oroszok, a britek és amerikaiak csak az alkalomra várnak, lerohanják és visszafoglalják Európát! A legfontosabb most az, hogy megőrizzük a hidegvérünket, viseljük a sorsunk türelemmel és túl fogjuk élni.

A levelezőlapok altatóként hatottak, a megfelelő pillanatban csillapították a kedélyeket, elhessen-tették a közelmúlt minden balsejtelmét, de egyúttal a lázadás, vagy menekülés gondolatát is.³⁷

Még Birkenauban is megesett, hogy az öltözőhelyiségben képeslapot osztogattak. Ezt kellett ráírni: „Es geht mir gut. [Jól vagyok.]”³⁸

Ugyancsak Birkenau volt a célállomás a franciaországi Vittelnél fogva tartott 238 lengyel zsidó transzportjának. A csoportban ott volt a költő Yitzhak Katznelson és 18 éves fia. Feleségét és két kisgyerekét, Bension és Benjaminget, másfél évvel korábban gyilkolták meg Treblinkában.³⁹ Vittelnél, a deportálásra váró Katznelson ezt írja a „Meggyilkolt zsidók éneke” című versében:

Álmodtam

szörnyűségeset:

Népem eltűnt

Mind odalett!

Riadok kiáltva.

Álmom valóra válva:

Így lett, így esett,

Beteljesedett.⁴⁰

Katznelson a háború előtt Heinét fordított héberre. Nevét Lengyelországban könnyebb írásművek, gyerekversek és a fiatalság élményeit, az élet örömeit megszólaltató dalok tették ismertté.⁴¹ Április 30-ának éjjelén, fiával együtt, a gázkamrában végezte.

Mialatt hazájuk földjén dült a mészárlás, a lengyel csapatoknál szolgáló zsidó katonák a szövetséges erőkkel együtt harcoltak az olasz fronton. Sokan estek el közülük Monte Cassinónál. A lengyel seregben harcoló zsidók egyike volt Dr. Adam Greber, aki a két világháború között Varsó zsidó kórházának sebészeként dolgozott. Ő képviselte Lengyelországot 1932-ben és 1935-ben a Maccabi Világjátékokon Palesztinában. 1939-ben egy lengyel táborigazgatóként orosz hadifogságba esett. Az oroszok később több tízezer lengyel fogoly (közte sok zsidó) számára lehetővé tették, hogy csatlakozzanak az Észak-Afrikában és Itáliában harcoló lengyel alakulatokhoz. Dr. Graber május 11-én esett el Monte Cassinónál.⁴² Ugyanezen a napon a varsói Pawiak börtönből elhurcoltak 43 női foglyot, köztük 15 zsidót, és valamennyit agyonlőtték. Egyiket 4 éves gyerekével együtt.⁴³

Május 18-án a lengyel Parczew-megyei partizánok vezetőjén, a zsidó Aleksander Skotnickin volt a cselekvés sora, amikor egységével a „Viking” SS-páncélososztály tankjaiba futott.⁴⁴

³⁷ SANDBERG 1968.

³⁸ Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, PS-2605. számú dokumentum

³⁹ 1942. augusztus 8-án. KLARSFELD 1983. 552.

⁴⁰ YITZHAK KATZNELSON: *Song of the murdered Jewish People* c. verse. A héber eredeti és fordítása Miriam Novitztól származik.

⁴¹ Dr. Konstantin Bazarov levele a szerzőhöz.

⁴² FALSTEIN 1963. 361.

⁴³ BARTOSZEWSKI 1968. 312.

⁴⁴ AINSZTEIN 1968. 425.

A több százezer magyarországi zsidó küszöbönálló deportálásának hírére az auschwitzi régió kényszermunkásokat foglalkoztató német ipari létesítményei bővítési munkálatokba kezdtek. Gleiwitznél négy gyár működött, egyikük, a füstüveg gyártás alapanyagának gyártására és csomagolására szakosodott üzem május 3-án nyitotta meg kapuit. A többi futóműveket és ágyútalpakat állított elő, vasúti kocsik és olajszállító vagonok javítását, illetve motoros katonai járművek felújítását végezte.⁴⁵

1944 első 5 hónapjában ezek a létesítmények, a rendelkezésre bocsátott hadifoglyok és az elhurcolt zsidók munkaerejére építve, látványos fejlődésnek indultak. A hadifoglyok csapatai lengyel, jugoszláv, szovjet, francia és brit katonákból álltak.

A Jaworzno városa melletti szénbányák és az erőmű kiszolgálására alapított munkatábor (Neu Dachs) 1944 májusában, mintegy 1600 foglyot foglalkoztatott.⁴⁶ Az április 1-jén megnyílt blechhammeri szintetikus üzemanyagot előállító üzemben 4000 ember dolgozott, az SS és az őrszemélyzet mosodájába és konyhájára vezényelt 200 nőt is beleértve.⁴⁷ Bobreknél, a Siemens-Shuckert Művek kiszolgálására létrehozott táborban 250 ember élt, minden ötödik kiskorú. Repülőgépek és tengeralattjárók elektronikus egységeit állították elő.⁴⁸

A mysłowicei munkatábor biztosította a fürsteingrubei szénbányák 1300 fős dolgozói létszámát, akiknek feladata a régi bánya működtetése mellett egy új egység kialakítása volt.⁴⁹ A laurahüttei légvédelmi fegyvereket gyártó acélgárban mintegy 1000 kényszermunkás,⁵⁰ a terjeszkedő gúnthergrubei szénbányákban 600, többségében Birkenauból kirendelt zsidó fogoly dolgozott.⁵¹ 1944 májusában a magyarországi zsidóság tömeges deportálásának előestéjén, Sosnowiec mellett egy második, új tábor épült, az Ost-Maschinenbau Gessellschaft puskacsöveket és aknákat előállító gyáregységeiben alkalmazott 900 fogoly elhelyezésére.⁵²

Az auschwitzi főtábor és Birkenau között feküdt a gránátok gyújtószerkezeteit előállító Union üzeme.⁵³ Monowitznél a szintetikus olaj és gumigyár tízezerrel nyelte el a zsidó munkaerőt, és nem zsidó brit hadifoglyok kisebb csapatát.⁵⁴ Birkenau látta el magyar transzportokból származó emberanyaggal a varsói gettó helyére telepített munkatábort, hogy eltávolítsák a törmeléket és összeszedjék az értéktárgyakat.⁵⁵

Május 15-én a Magyarországról indított birkenauai szerelvények Szlovákián keresztül elérték Lengyelország déli részét. Mel Mermelstein, aki az első transzportok egyikével érkezett, felidézte, miként változott meg a hangulat, amint a vonat lengyel vidékre ért, és megállt valahol egy városban, a megszállt területek belsejében:

*Magas épületek tűntek elő, a levegő sűrű volt, nehéz. Sikerült helyet találnom az apró, szögesdróttal biztosított ablaknál. Egy vonatot láttam, pont olyan volt, mint a miénk.
Odakiáltottam, „Kik vagytok...? Honnan jöttök...?”
„Holland zsidók vagyunk... Németországba tartunk... munkatáborba visznek...”
SS-katona rohant elő, hogy véget vessen a párbeszédnek. Szemből egy nő sikoltott az örre,
„Megölted a gyerekemet.... nincs többé... te voltál, te náci disznó... meg foglak ölni!”
Az ör a hang irányába fordult, leakasztotta a gépfegyverét és a vagonba eresztett egy sorozatot.
Egyik társa gúnyosan kiáltotta oda: „Aztán mégis mivel akarsz megölni, szuka?”
„A két kezemmel.”
A vonat másik vége felé tartó ör újabb sorozatot küldött a levegőbe.*

⁴⁵ 'Gliwice' (Gleiwitz): *Obozy hitlerowskie* 1979. 370. A táborok száma: 3288, 3289, 3290 és 3291.

⁴⁶ 'Jaworzno' (Neu Dachs), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371. A tábor száma: 3296.

⁴⁷ 'Kedzierzyn-Kozle' (Blechhammer), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371. A tábor száma: 3297.

⁴⁸ „Bobrek”, *Obozy hitlerowskie* 1979. 369. A tábor száma: 3279.

⁴⁹ 'Myslowice' (Furstengrube), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3301.

⁵⁰ 'Siemianowice Slaskie' (Leurahutte), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3307.

⁵¹ 'Tychy' (Gunthergrube), *Obozy hitlerowskie* 1979. 373. A tábor száma 3313.

⁵² 'Sosnowiec' (Sosnowice), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3309.

⁵³ 'Osowiecim' (Auschwitz-Birkenau), *Obozy hitlerowskie* 1979. 365. A tábor száma: 3276.

⁵⁴ 'Monowice' (Monowitz), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371–372. A tábor száma: 3300

⁵⁵ Egy magyar zsidó férfi beszámolója 1944. október 12-én. Yad Vashem Archívum (Pazner-akták).

1944. május 16-án a tetoválók új számsort nyitottak Birkenauban, amrly „A” betűvel kezdődött. A 17 esztendő Melmelstein május 21-én érkezett a táborba, a száma A.4685 lett. Pedig csak azok kaptak tetoválást, akiket alkalmasnak találtak a munkára.⁵⁶ Időközben elkészült egy csonkavágány, ami a szerelvényeket egyenesen a gázkamrák kapujához szállította. Pár lépést kellett csak megtenni gyalogosan. „Ahogy megérkeztünk”, írja egy szemtanú pár hónappal később, „az égő hús olyan penetráns szaga csapott meg minket, hogy sokan közülünk, akik a búz mellé az éjszaka sötétjében a krematóriumból felcsapó lángokat is látták, nem bírták tovább, és öngyilkosok lettek.⁵⁷ Egy magyar zsidó lány, Judith Stenberg, így mesélt a birkenauai érkezés pillanatáról:

Az úton mindenfelé holttestek heverték; testek lógtak felakadva az elektromos kerítés huzalain; szűnni nem akaró lövések hallatszottak mindenhol. Izzó lángok csaptak a magasba; fölöttük gigantikus füstfelhő gomolygott. Éhező, aszott csontvázak botorkáltak felénk, zavarosan motyogva. Az orrunk előtt buktak fel, és heverték a földön, s zihálva lehelték ki lelküket.⁵⁸

Minden magyar transzportra szelekció várt, s noha néhány férfi és nő mindig helyet kapott valamelyik barakkban, ebben az időszakban voltak napok, amikor 24 óránként 12 ezer zsidót hajtottak a gázkamrába és emésztettek el a krematórium lángjai. Alter Feinsilber, a Sonderkommando kevés számú túlélőinek egyike a magyar transzportokról ezt jegyzi fel:

Amikor épp nem volt elég ember, hogy megtöltse a gázkamrát, agyonlőtték és gödrökben égették el a testeket. A szabály úgy rendelkezett, hogy a gázkamrát csak akkor használhatják, ha a csoport létszáma meghaladja a 2000 főt. Kevesebb áldozat esetén egyszerűen nem érte meg üzembe helyezni. Előfordult, hogy néhány fogoly ellenállt, mikor ki akarták végezni, vagy a gyerekek sikoltoztak, ilyenkor Moll SS-zászlós élve lökte őket a gödörből kicsapó lángok közé. A saját szememmel láttam, hogy egyik alkalommal Moll egy meztelen nőt ültetett a gödör mellé dobált holttestekre, megparancsolta neki, hogy ugráljon és énekeljen, amíg ő kivégzi a foglyokat és testüket az égető gödörbe dobálja. A nő így is tett, azt remélte talán, hogy életben maradhat. Amikor az utolsó emberrel is végzett, Moll lelőtte a nőt, holttestét pedig elnyelték a lángok.⁵⁹

A II. és III. számú gázkamra a csonkavágány végénél állt. Két másikat, a IV-est és V-öst, majd három kilométerrel messzebb húzták fel, a birkenauai erdők szélénél. Ezt az utat lábon tették meg a foglyok. Az elgyengült öregeket, a betegeteket, nem egyszer a gyerekeket is, teherautók szállították a vasúti rámpák és a távolabbi gázkamrák között. 10 hónappal később, Alter Feinsilber így írja le a teherkocsik érkezését: „emberi rakományukat úgy hányták az udvar földjére, ahogyan a hulladékot szokták a személtlerakóba üríteni, igaz, rájuk is pontosan ez a sors várt”. Feinsilber hozzáteszi: „előfordult, hogy a gázkamrát kinyitva egy-egy test még mozgott; nem akartunk élő embert a kemencébe dobni, ilyenkor valamelyik őr egy lövéssel fejezte be a dolgot.”⁶⁰

A magyar zsidók egy részét érkezésük első napjától munkára fogták és nem csak a környező gyárakban, eljutottak a Birodalom távolabbi létesítményeibe is. Május 5-én 1000 zsidót küldtek Wüstegiersdorfb (Gluszyca), de csoportok mentek Brünnlitz, Hamburg és Schwarzeide üzemeibe, és jutott belőlük egy kelet-berlini építkezésre, ahol SS rekreációs és üdülőközpont létesítését készítették elő.⁶¹

A frissen érkezettek számára a szelekció rémisztő és felfoghatatlan volt. A 14 éves Hugo Grün, akit Csehszlovákia Magyarországhoz csatolt déli területéről, Beregszászról hurcoltak el apjával, anyjával és öccsével együtt, így emlékezett a megérkezés pillanataira Birkenauban:

⁵⁶ MERMELSTEIN 1979. 101.

⁵⁷ 'Oswiecim' (Auschwitz-Birkenau), *Obozy hitlerowskie* 1979. 365. A tábor száma: 3276.

⁵⁸ STERNBERG NEWMAN 1964. 18. Idézi: DES PRES 1976. 86.

⁵⁹ Alter Feinsilber vallomása 1945. április 16-án. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 56.

⁶⁰ BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 65.

⁶¹ *Deutsche faschistische Konzentrationslager auf dem Gebiet des heutige Polen 1939-1945* (egy lapos térkép, dátum nélkül); Hugo Grün, az építkezésre kirendelt egyik deportált visszaemlékezése a szerzővel folytatott londoni beszélgetésük során.

Kimerültek, rémültek és kétségbeesettek voltunk. A vonat egy ideig csak állt. Tolató gépek hangja hallatszott, dobogó léptek zaja, mire végül – a nap már jócskán felkelt – kinyíltak az ajtók, s az összeterelt emberek szeme előtt elképesztő látvány bontakozott ki. Az örültekházát képzeltem ilyennek: az SS legénység mellett, akik fel-alá járkálva taszigálták előre az embereket a peron elülső része felé, mások is voltak, csíkos egyenruhában és valami furcsa formájú sapkával a fejükön ugráltak föl és le, míg ki nem pakoltak minden „poggyászt” a vagonokból. Egyikük megmentette az életemet azzal, hogy körbejárt és jiddisül odasúgta: „18 éves vagy és szakmát tanultál”, ami olyan képtelenül hangzott, hogy magamban afféle eszelős motyogásnak tudtam be, annál is inkább, mert ez volt az egyetlen dolog, amit – különösen fiatal emberek mellett elhaladva – egyre ismételtetett. Apám is hallotta, de ő mindjárt komolyan vette, így azután mire a peron orránál tartott szelekcióhoz értünk, már begyakoroltam, amit kellett. Mikor az SS-katona megkérdezte: „Hány éves vagy?”, azt feleltem, hogy „19”, és hogyne, „van szakmám, asztalos vagyok és ács”. Az öcsém nagyon fiatal volt, sehogy se hazudhatta volna magát elég idősnek, úgyhogy ő az öregekkel együtt a rossz oldalra került, anyám pedig ment utána egyenesen. Akkor a katona durván megragadta és visszarántotta őt. Anyám azt mondta: „A fiammal akarok menni, annyira fél.” „Nyugi”, felelte az őr, „később találkozunk.” Mondanom sem kell, ekkor láttam utoljára az öcsémet.⁶²

Gabi Grün 7 éves volt.

A megtévesztések játéka, ami lehetővé tette annyi ember meggyilkolását, a gázkamrák ajtájában sem ért véget. Amint Yehuda Bakon, a magyar transzporttal érkezett zsidó később megtudta a Sonderkommando tagjaitól, „minden nyelven ki volt írva: zuhanyzók”. A gázkamrába szánt emberekről ezt mesélték:

Beterelték őket, hogy levetkőzzenek. A helyiségben padok voltak és számozott ruhaakasztók. Időnként a nőket és a férfiakat elválasztották, de ha sürgetett az idő, egyszerre mentek be és egymás előtt kellett öltözniük. Az örök figyelmeztettek mindenkit: „Kérjük, jegyezzék meg saját akasztójuk számát. A cipőket kössék össze rendszeresen, a ruhákat helyezték egymásra, a fürdés végén visszkapják.”

Sokan inni kértek. A zárt vagonokban megtett hosszú út után szomjasak voltak. „Igyekezzenek”, hangzott a válasz, „a kávé készen áll. Várja magukat a táborban, ne hagyják kihűlni.” Csupa ilyesmit hallottak, amivel becsapták és megnyugtatták őket.⁶³

1944. május második felében tízezer számra érkeztek zsidók Birkenaubá, nemcsak Magyarországról, hanem Theresienstadt-ból, Olaszországból, Belgiumból, Franciaországból és a megszállt lengyel városból, Sosnowiec-ből: több mint 30 szerelvény 15 nap alatt.⁶⁴ Az olasz Fossoliból május 16-án befutott 575 zsidóból 518-an végezték gázkamrában. Köztük volt a 77 esztendőes firenzei születésű Daria Bauer, a 6 esztendőes firenzei Elena Calo, a római illetőségű, 3 esztendőes Alina di Consiglio és a roccastradai Gigliola Finzi, aki nem volt három hónapos, amikor elhurcolták.⁶⁵

Májusban volt olyan transzport, amelyik nem Birkenaubá, hanem Kovnába (Kaunas) tartott. A szerelvény május 15-én hagyta el Párizst és három nap múlva érte el a célállomást. 878 deportált utazott a vonaton, közülük 17-en érték meg a háború végét. Május 19-én, egy nappal azután, hogy elérték Kovnót, az SS megparancsolta a foglyoknak, hogy vetkőzzenek le. Egy litván szemtanú, Pavilas Tcherekas, beszámolója szerint „mindenki tudta, mit jelent ez, ezért a rabok az örökre vetették magukat és néhányat sikerült lefegyverezniük. Lövöldözés tört ki. Az emberek menekültek, futottak minden irányba, de betonkerítés zárta el az útjukat. Az őrtornyokból záporoztak a golyók.” Senki sem maradt életben.⁶⁶

⁶² Hugo Grün visszaemlékezése. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 56.

⁶³ Yehuda Bakon vallomása az Eichmann-perben, 1961. június 7-én, 68. ülésnap.

⁶⁴ CZECH 1959.

⁶⁵ Transzport-lista, 1944. május 16., Archivio, Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milánó

⁶⁶ Pavilas Tserekas vallomása. KARLSFELD 1983. 546.

Az ekkor Magyarországhoz tartozó vegyes etnikumú lakosságú Munkácson és a magyar városban, Sátoraljaújhelyen a zsidók egy része a bevagonírozás során megpróbált ellenállni, őket az SS agyonlőtte. A maradék, megfélemlítve, elfoglalta helyét a vonaton.⁶⁷ Az 1944. május 22-én Munkácsról induló transzport 5 napos útja során sokan eszükét veszítették. Mások az első három napon halálukat lelték a lezárt kocsikban. Az egyik közbeeső állomáson a holttesteket elvitték, az őrlteket agyonlőtték.⁶⁸

Május 25-én az SS-tiszt Edmund Veesenmayer, a Harmadik Birodalom budapesti nagykövete a német külügyminisztériumnak készített jelentésében azt írta, hogy az elmúlt 10 nap során 138 870 zsidót indítottak el „úti célja” felé.⁶⁹

Ugyancsak május 25-én este történt, hogy a birkenai külső gázkamrák egyikéhez tartó magyar zsidók egy csoportja ráeszmélve a valóságra megpróbált bemenekülni a fák közé. Abban a pillanatban felgyúltak az épületet körülvevő speciális fényszórók, s az SS-őrök tüzet nyitottak a menekülőkre. Mindenkit agyonlőttek. 3 nappal később, május 28-án, egy hasonló ellenállási kísérlet ugyanilyen véget ért.⁷⁰

A következő napon, 29-én, a dél-magyarországi Bajáról indított több ezres transzport elérte a német határt. Három és fél napnyi utazás után első ízben nyíltak ki az ajtók. A vagonokban 55 halottat találtak. 200-an megőrültek.⁷¹

A magyar zsidók Birkenaubába érkezését végignézte egy német katona, akinek beszámolója végül a brit elhárítás kezébe került. A hadsereg tankelhárító tüzérségének tagjaként az orosz frontról vezényelték nyugat felé. Az egységét szállító szerelvény néhány napig vesztegelni kényszerült a „túlzsúfolt vonalak” miatt. A vonatot az auschwitzi elágazásnál mellékvágányra állították. Innen ágazott el a Birkenaubába vezető vakvágány is. A katonai szerelvény mellett egy tehervonat várakozott. Magasan fekvő apró ablakait szögesdrót borította. A vagonokat SS-katonák őrizték. A végül Londonig jutó beszámoló szerint:

A kocsikat pusztulásra szánt magyar zsidók töltötték meg. Noha parancs tiltotta, néhány katonának sikerült megközelíteni őket annyira, hogy felmérhesse, mi folyik itt.

Válogatás nélkül zsúfoltak össze nőt, férfit, öreget és gyereket. Nem mehetek ki, ha szükségük támadt, bent végezték el. A kocsik székléttel voltak tele, a réseken orrfacsaró folyadék csöpögött.

A foglyok vízért könyörögtek, de tilos volt segíteni nekik. Néhány katona mégis megtette, az SS-őrök minden fenyegetőzése dacára. A zsidók értéktárgyaikat kínálták cserébe, gyűrűket, órákat, egyebet, de a katonák nem fogadtak el semmit. Az egyik deportált mindenáron egy katonának akarta odadobni az óráját, kezét a torka előtt elhúzva jelezte, hogy a halálba tartva nem fogja hasznát látni többé. Az egyik SS-katona elfogadta az értékeket és egy fél vekni kenyeret adott cserébe.

Ez ment két napig, akkor a halálvonatot kiürítették, és a foglyokat teherkocsikon a táborba vitték. Ez alatt az idő alatt a katonák szóba elegyedtek az SS-őrökkel és a helybeli mozdonyvezetővel, aki a holtvágányon teljesített szolgálatot és megtudták, mi történik körülöttük. Ő mondta azt is, hogy ha este figyelnek, láthatják, hogy a közelben sorakozó 12 kémény füstöt okád, és érezhetik az égő hús szagát – a délután során a gázkamrákban tömegével meggyilkolt emberek holttestét semmisítik meg.

És csakugyan, ahogyan az üres halálvonat fölött leszállt az éj, a kémények életre keltek, és a füst az égő hús szagával töltötte meg a levegőt. Látták, hogy a szabadban is tüzek gyúlnak, emberi testekkel táplált máglyák, mert a krematórium több halottat már nem tudott befogadni. A közelben egy másik, az elsőnél is nagyobb krematórium, éppen építés alatt állt. A katonák – az egész egység szemlélte a jelenetet – megrendültek és elborzadtak a látványtól. Hallottak erről korábban, de nem hittek a szóbeszédnek. Senki sem aludt, hajnalig tárgyalták az eseményeket. A legelvakultabb nációk is belesápadtak, képtelenek voltak megszólalni. Semmit sem tehettek; a lövegeket előreküldték, ők pedig gyakorlatilag fegyvertelenek voltak. A hely SS-katonákkal volt tele.

⁶⁷ BRAHAM 1981. 2. 993.

⁶⁸ BRAHAM 1981. 2. 605–606.

⁶⁹ Jelentés 1944. május 25-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5608. sz. dokumentum.

⁷⁰ GARLINSKI 1975. 323.

⁷¹ BRAHAM 1981. 2. 608.

Másnap hat vasúti kocsit gördült ki a táborból és parkolt le mellettük éjszakára. A katonák bemásztak a vagonokba szétnézni. Az előző nap meggyilkolt zsidók ruházatát szállította: nadrágokat, szoknyákat, női és férfi fehérneműt, pólót és bébiruhát, cipőket, öltönyöket és női felsőruhát – egytől egyig magyar gyártók címkéjével ellátva; úti célként a lódzi gettóba telepített német textil-újrahasznosító részleg volt megadva.

A mozdonyvezető azt mondta, nem bírja ezt a munkát sokáig, de mit tehetne? Egy falatot alig tud lenyelni az iszonytól. Rémisztő történeteket mesélt a katonáknak, főleg ami a nőkkel való szinte leírhatatlan bánásmódot illeti.

A történetek között szerepelt egy tragikus szerelmi história: az egyik SS-őr beleszeretett egy zsidó lányba és viszonyt folytatott vele. Gondoskodott róla, hónapokig sikerült kimentenie a halálba küldöttek közül. Amikor végül lebukott, mindkettőt azonnal megölték.⁷²

1944. május 27-én két zsidó, a cseh Arnost Rosin és a lengyel Czesław Mordowitz, a befutó magyar transzportok első tíz napjának szemtanúi, megszökött Birkenauból. Elérték Szlovákiát, s beszámolójuk, két korábbi auschwitzi szökevény (a szlovák Rudolf Vrba és idősebb társa, Alfred Wetzler) jelentésével együtt, június vége felé eljutott Nyugatra. Vrbaék anyaga táborba érkezésük idejétől, 1942 nyaratól vezetett statisztikai adatokkal szolgált a deportálásokról és a gyilkosságok mértékéről.⁷³

Mialatt Rosin és Mordowitz az éj leple alatt küzdött, hogy Szlovákiába tartva átkeljen a Tátrán, Edmund Veessenmayer a magyarországi deportálásokról írt jelentést Berlinbe. Május 25-én a deportáltak számát 138 870 főben állapította meg.⁷⁴ Hat nappal később, május 31-én a szám 204 312-re emelkedett.⁷⁵ Ugyanezen a napon, az egyik német határhoz érkező szerelvényről 42 holttestet, köztük egy gyermeket, rakodtak le, mielőtt folytatta útját Birkenaubá.⁷⁶

A táborban elszünetelt gyötrelmek sok túlélőt teljes kétségbeesésbe hajszoltak. Leon Szalet elmesélte, hogy egyik alkalommal a foglyokat utasították, iganak a WC-csészéből, amit nem húztak le. „A férfiak képtelenek voltak engedelmessé válni az aljas parancsnak”, írja. „Úgy tettek mintha belekörtözték volna. De őreik számítottak erre, és a rabok fejét olyan mélyen nyomták a kagylóba, míg el nem lepte arcukat a szar. Sikoltásuk olyan volt, akár az őrléteké – és csakugyan, az áldozatok szinte eszüket veszítették.”⁷⁷

Halina Birenbaum, a birkenaui női tábor egyik foglya elmondta, hogy sok hasmenéstől szenvedő nő a leveses csajkába és a „kávészához” rendszeresített edénybe könnyített magán, amit aztán a matracok alá rejtett, hogy elkerülje a következményeket. A büntetés ilyen esetben a meztelen testre mért 25 botütés volt, vagy téglát a magasba emelve éles kavicsra térdeltették őket egész éjjel. Az ilyesfajta büntetés, tette hozzá Halina Birenbaum, nem ritkán a „bűnös” halálával ért véget.⁷⁸

A Magyarországról elhurcoltak transzportjainak érkezése után legalább kétszer vettek zsidó lányoktól nagyobb mennyiségű vért, minden valószínűség szerint, emlékezett egyikük, „a sebesült német katonák számára”. Se orvosi ellátásban nem volt részük, se emelt élelmiszeradagot nem kaptak, noha hatalmas mennyiségű vért vettek tőlük, amibe „sok lány nem sokkal később belehalt”.⁷⁹

⁷² 18. számú titkos jelentés. ('Horrors of Oswiecim'). Foreign Office papers (The National Archives TNA, London) 898/423.

⁷³ A Vrba-Wetzler és a Mordowitz-Rosin jelentéshez lásd: Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, L-022. számú akta.

⁷⁴ Jelentés 1944. május 25-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5608. számú akta.

⁷⁵ Jelentés 1944. május 31-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5624. számú akta.

⁷⁶ Dr. Loewenherz jelentése. Eichmann-per, 1961. május 31., 1125. számú akta.

⁷⁷ SZALET 1945. 42.

⁷⁸ BIRENBAUM 1971. 134. Idézi: DES PRES 1976. 70.

⁷⁹ Louise S. Kolozsvárról érkezett Birkenaubá 1944. május 27-én.

Június 3-án, mialatt javában zajlik a magyar zsidók deportálása, Rudolf Kastner arra kérte az őt magához rendelő Eichmannt, hogy deportálásuk elkerülése érdekében engedélyezze 600 vagy 800 zsidó számára, hogy vidékről Budapestre költözzön. „Túlfeszültek az idegei, Kastner”, felelte Eichmann, „elküldöm Theresienstadtba, vagy inkább Auschwitzot szeretné?”. Majd hozzátette: „Értse már meg végre, az a dolgom, hogy megtisztítsam a vidéki városokat a zsidó szeméttől. Ki kell sepernem a zsidó ganéjt, nem játszhatom a megmentő szerepét.”⁸⁰ Eichmann végül hozzájárult, hogy 1686 magyar zsidó elhagyja az országot és Svájcba meneküljön.⁸¹ De kategorikusan megtagadta, hogy emelje a létszámot, vagy felfüggeszesse a vidéki zsidóság birkenauai deportálását, pedig addigra elküldte a Szövetségesekhez a magyar cionista Joel Brandot azzal, hogy tárgyaljon egy millió magyar zsidó „áruba bocsátásáról”. Mialatt Brand továbbította Eichmann ajánlatát a brit, amerikai és zsidó vezetők felé Isztambulban és Aleppóban, az alku tárgyát képező zsidókat gázba küldték.⁸²

Június 3-án egy francia szerelvény is befutott Birkenaubába. A deportáltak közt volt a 19 éves Freda Silberberg, aki nem minden keserűség nélkül idézte fel, hogy a Lyon melletti faluban, ahol élt, „nem a németek tartóztattak le minket, hanem a francia rendőrség”. Birkenaubába érve szemtanúja volt, hogy egy holland nő az anyjának adja a csecsemőjét, abban a reményben, hogy megmentheti. A szelekciónál az anyját és a gyereket jobbra küldték. „Vele akartam tartani”, mesélte Freda. De Mengele azt mondta: „Olyan helyre mennek, ahol különleges bölcsődék gondoskodnak róluk.” Freda Silberberget, 50 másik lánnyal együtt, balra küldték. A barakkba érve első kérdése volt, hogy mi történik a másik sorral, mi lesz az anyákkal, a kis testvérekkel. Mala Zimetbaum, egy 19 éves belga lány próbálta vigasztalni az újonnan érkezetteket. „Egy másik táborba kerülnek”, mondta mindenkinek. De egy idő után, mesélte Freda Silberberg, „az ember ráébred, hogy valami nem stimmel, látod, hogy egész konvojok érkeznek, de senki sem jut el a barakkokig.” Mala Zimetbaum szavai nagy hatást gyakoroltak az újakra. „Igyekezett megkönnyíteni kissé az első órákat”, mesélte Freda. De ő sem tudhatta örökre elrejtetni az igazságot: Freda édesanyja és a gondjaira bízott csecsemő halottak.⁸³

1944. június 6-án a Szövetséges erők csapatai partra szálltak Normandiában. A régóta várt második frontot megnyitották. Keleten a Vörös Hadsereg készült újabb offenzívát indítani. Ugyanezen a napon Korfu szigetén a németek összereltek 1795 zsidót és útnak indították Birkenaubába. Megérkezésük után 1500 fő gázkamrába került.⁸⁴ Ugyancsak június 6-án a Kréta szigetén élő, május 20-án foglyul ejtett 260 zsidót, 400 görög tússzal és 300, korábban a németek oldalán harcoló olasz katonával együtt, hajóra rakták, majd a hajót Santorini szigetén túl, a parttól mintegy 100 mérföldre elsüllyesztették. Senki sem élte túl.⁸⁵

Korfutól nem messze, Zakynthosz szigetén, Lukos Karrer polgármester és az egyház helyi vezetője, Chrysostomos érsek figyelmeztette a zsidó közösséget a közelgő veszedelemre, és 195 embert elküldött, hogy a hegyek között, egy távoli faluban húzzák meg magukat. Szerencsétlenségükre, köztük volt 62 idős ember, akiknek állapota nem engedte, hogy sietve útra keljen a barátságtalan tájon. A Gestapo elfogta és a kikötőbe hurcolta őket. Chrysostomos érsek ekkor kijelentette: „Ha a deportálást végrehajtják, csatlakozom, hogy osztozzak a zsidók sorsában.” De mire a Korfuról értük küldött hajó elérte a szigetet, annyira túlszűfolták foglyokkal, hogy végül nem kötött ki.⁸⁶

⁸⁰ Rudolf Kastner (Reszo Kasztner) vallomása az Eichmann-perben 1961. május 30-án, 56. ülésnap.

⁸¹ Az 1686 magyar zsidót Belsenben át Svájcba szállító vonat 1944. június 29-én hagyta el Magyarországot. 1944. augusztus 22-én 318 magyar zsidó jutott el Belsenből Bázelig. 1368 fő december 7-én lépte át a svájci határt. BRAHAM 1981. 2. 956–957.

⁸² A tárgyalások teljes történetéhez lásd: GILBERT 1981. 212–261.

⁸³ Freda Silberberg (Wineman) visszaemlékezése a szerzővel folytatott londoni beszélgetés során.

⁸⁴ Bejegyzés 1944. június 30-án. CZECH 1959.

⁸⁵ MOLHO 1973. Shlomo Karmiel közelmúltból származó beszámolója szerint a Caneában 1944. május 20-án fogságba esett 260 zsidót Krétán végezték ki. Holttestüket a hajó fedélzetére vitték, hogy eltüntessék a bizonyítékokat. Karmiel szerint azért kellett meghalniuk, mert a Kréta szigetén parancsnokló Kreipe náci ezredes elrablását tervező brit elhárítás munkáját segítették. (Marcel M. YOEL: 'Canea Jews – the truth', *Jewish Chronicle*, 1984. november 19.)

⁸⁶ Sam MODIANO: 'Island's Jews Saved by Greek Archbishop', *Jewish Chronicle*, 1978. november 3.

A normandiai partraszállás híre a titokban őrzött rádióknak köszönhetően eljutott a lódzi gettóba és gyorsan körbejárt. A háborús hírek terjesztését mindeddig bizonyos óvatosság jellemezte, megfontoltan adták csak tovább, hogy ne fedjék fel a tulajdonosok kilétét. De most akkora volt az öröm, hogy – amint arra a gettó egyik túlélője, Lucjan Dobroszycki emlékezik - „egy kis időre az emberek megfedkedeztek magukról”, s úgy viselkedtek, mintha a felszabadulás csupán „karnyújtásnyira” lenne.⁸⁷ A németek azonnal rájöttek, hogy a hírek csak illegális rádiókon keresztül érhetek el a gettóig. Razziát tartottak és 6 embert letartóztattak.

Az egyik rádiós, akinek nem bukkantak nyomára, Chaim Widawski, egy fiatalember, akiről Dobroszycki Krónikája később feljegyzi, hogy a gettó jól ismert, népszerű figurája volt. „Tartani lehetett, hogy inkább öngyilkosságot követ el, mintsem a német hatóságok kezére jusson”.⁸⁸ Június 9-én Chaim Widawski holttestét megtalálták az utcán. Megmérgezte magát.⁸⁹

Egy fiatal fiú a gettóban ezt jegyezte fel naplójában a partra szállás napjáról: „Valóság hát. Beteljesedett. De túlélhetjük ezt egyáltalán? Fel lehet merülni ilyen elképzelhetetlen mélységekből, a szakadék fenekéről?”⁹⁰

„Valóban meghozza az 1944-es év a győzelmet?”,
írta hollandiai rejtékhelyén Anne Frank.
„Még most sem hiszük el egészen, de reménykedünk,
és ez új bátorsággal és erővel tölt el bennünket.”⁹¹

*

BIBLIOGRÁFIA

AINSZTEIN 1974

AINSZTEIN, Reuben: *Jewish Resistance in Nazi-occupied Eastern Europe: With a Historical Survey of the Jew as Fighter and Soldier in the Diaspora*. London: HarperCollins, 1974

ARAD 1983

ARAD, Yitzhak: *Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust*. Holocaust Publications, 1983

BARTOSZEWSKI 1968

BARTOSZEWSKI, Wladyslaw: *Warsaw Death Ring 1939–1944*, Interpress Publishers, 1968

BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973

BEZWINSKA, Jadwiga–CZECH, Danuta (eds.): *Amidst a Nightmare of Crime: Manuscripts of Members of Sonderkommando*. Óswięcim: Państwowe Muzeum w Óswięcimiu, 1973 (*Publications of the State Museum of Oswiecim*)

BIRENBAUM 1971

BIRENBAUM, Halina: *Hope is the Last to Die: A Coming of Age Under Nazi Terror*. New York: M. E. Sharp, 1971

BOWER 1984

BOWER, Tom: *Klaus Barbie, Butcher of Lyons*. London: Pantheon Books, 1984

BRAHAM 1981

BRAHAM, Randolph L.: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary, 1–2*. New York: Columbia University Press, 1981, 1981. (magyarul: BRAHAM, Randolph L.: *A népiirtás politikája – A Holokauszt Magyarországon I–II*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2015)

⁸⁷ DOBROSZYCKI 1984. 498.

⁸⁸ DOBROSZYCKI 1984. 499–500.

⁸⁹ DOBROSZYCKI 1984. 500.

⁹⁰ Azriel Eisenberg: *Witness to the Holocaust*, Pilgrim Press, 1981, 323. A fiú neve és sorsa ismeretlen.

⁹¹ Anne Frank naplója (*A hátsó traktus*), fordította: F. Solti Erzsébet, Európa Kiadó, 1958.

CZECH 1959

CZECH, Danuta: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Aushwitz-Birkeau. Hefte von Auschwitz 2.* (1959)/2. 89–118.

DES PRES 1976

DES PRES, Terence: *The Survivor: an Anatomy of Life in the Death Camps.* London: Oxford University Press, 1976

DOBROSZYCKI 1984

DOBROSZYCKI, Lucjan: *The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941–1944.* Yale University Press, 1984

EDELBAUM 1980

EDELBAUM, Ben: *Growing Up in the Holocaust.* Kansas City: Edelbaum, 1980

EISENBERG 1981

EISENBERG, Azriel: *Witness to the Holocaust.* New York: Pilgrim Press, 1981

FALSTEIN 1963

FALSTEIN, Louis: *The Martyrdom of Jewish Physicians in Poland.* New York: Exposition Press, 1963

GARLINSKI 1975

GARLINSKI, Jozef: *Fighting Auschwitz: The Resistance Movement in the Concentration Camp.* Julian Friedmann Publishers Ltd., 1975

GILBERT 1981

GILBERT, Martin: *Auschwitz and the Allies.* London: Michael Joseph, 1981

KATZ 1967

KATZ, Robert: *Death in Rome.* London: Cape, 1967.

KLARSFELD 1983

KLARSFELD, Serge: *Memorial to the Jews Deported from France.* New York: B. Klarsfeld Foundation, 1983

MERMELSTEIN 1979

MERMELSTEIN, Mel: *By Bread Alone: the Story of A-4685.* Los Angeles: Auschwitz Study Foundation, 1979

MOLHO 1973

MOLHO, Michael: *In Memoriam: Hommage aux Victimes Juives des Nazis en Grèce.* Thessaloniki: Communauté Israelite de Thessalonique, 1973

Obozy hitlerowskie 1979

Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich: 1939–1945. Informator encyklopedyczny. Ed.: Czesław PILICHOWSKI. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979

SANDBERG 1968

SANDBERG, Moshe: *My Longest Year: in the Hungarian Labour Service and in the Nazi Camps.* Jerusalem: Yad Vashem, 1968

STERNBERG NEWMAN 1963

STERNBERG NEWMAN, Judith: *In the Hell of Auschwitz: The Wartime Memoirs of Judith Sternberg Newman.* New York: Exposition Press, 1963

SZAJKOWSKI 1966

SZAJKOWSKI, Zosa: *Analytical Franco-Jewish Gazetteer 1939–1945.* New York: The American Academy for Jewish Research etc., 1966

SZALET 1945

SZALET, Leon: *Experiment 'E': A Report from an Extermination Laboratory.* New York: Didier, 1945